

Trendbericht Diaconaat 2018-2021

Vanuit de discipline Diaconaat is het laatste Trendbericht in 2018 verschenen. Dat ging over de periode tot 2017. Omdat een bericht als dit meerdere jaren beslaat beperkt het zich noodgedwongen tot enkele grote lijnen en belangrijke publicaties sinds 2018. Ik richt me daarbij in het bijzonder op ontwikkelingen in Nederland.

Ik noem zowel belangrijke thema's en vraagstukken van de afgelopen jaren, waarmee de diaconale praktijk en de diaconiewetenschap zich bezighouden, als ook diaconale benaderingen van die vraagstukken. Het is eigen aan diaconaat dat praktijk en theorie zich hierbij in een voortdurend proces van actie en reflectie ontwikkelen.

Handboekenreeks voltooid

Wat als eerste in het oog springt is dat er een nieuwe generatie is aangetreden in de diaconiewetenschap in Nederland. Herman Noordegraaf, lange tijd toonaangevend in de protestantse diaconiewetenschap, nam in 2018 afscheid als docent en bijzonder hoogleraar diaconaat. Hij kreeg maar liefst twee opvolgers. Thijs Tromp werd in 2019 aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) voor twee dagen per week (voorheen was dit een dag) benoemd als hoogleraar op de bijzondere leerstoel Diaconaat, ingesteld door de stichting Rotterdam, een protestants-christelijk stimuleringsfonds voor activiteiten op diaconaal en cultureel terrein. Naast deze functie is Tromp directeur van Reliëf, de vereniging van christelijke zorgaanbieders. Ondergetekende volgde

Noordegraaf in 2017 op in zijn functie als docent Diaconaat aan de PThU.

Wie kijkt naar het team van protestantse en rooms-katholieke theologen dat aan de wieg stond van drie handboeken diaconaat (2004, 2011 en 2018), valt het op dat een groot deel van hen de afgelopen jaren met pensioen is gegaan of niet langer werkzaam is op diaconaal terrein. Het is daarom goed om dit Trendbericht te beginnen met een eerbetoon aan het theologische team achter deze handboeken: Hub Crijns, Ellen Hogema, Trinus Hoekstra, Lútz Miedema, Herman Noordegraaf, Ploni Robbers-van Berkel, Herman van Well en Jozef Wissink.

De grote verdienste van deze drie handboeken is dat zij theoretische fundaties gelegd hebben voor het oecumenische karakter van de diaconale praktijk. Het profetische karakter van diaconaat hebben zij onderbouwd door het niet alleen te definiëren als een praktijk van 'helpen wie geen helper heeft', maar ook als een discipline die het 'scheppen van rechtvaardige verhoudingen' tot opdracht heeft. Door middel van een kritische analyse van diaconale praktijken hebben de handboeken tal van relevante vragen voor de diaconieweten-

schap op de agenda gezet, van de relatie tussen kerkelijk en diaconaal werk en de relatie tussen kerk en overheid, tot de Joodse achtergronden van diaconaat en de betekenis van het begrip verzoening naast barmhartigheid en gerechtigheid. Ze hebben – in het bijzonder in het laatste handboek – aandacht gevraagd voor het relatief nieuwe, maar urgente diaconale thema duurzaamheid. Het belang van dit thema blijkt wel uit het feit dat het boek *Groene theologie* van Trees van Montfoort (2019) tot Theologisch Boek van het Jaar werd gekozen. Met hun handboeken hebben de auteurs onomstotelijk laten zien dat diaconale contexten en praktijken bronnen voor theologie zijn.

Het eigene van diaconaat

De nieuwe generatie van diaconale academici bouwt voort op deze inzichten van de handboeken, maar legt ook andere accenten. Een van de vragen die in een tijd van pioniersplekken en toenemende ontkerkelijkheid om aandacht vraagt, is die naar het eigene van diaconaat, zowel ten opzichte van kerkelijke praktijken als van overheidsdiensten. Zo ging Bert Roor in zijn proefschrift *Heilzame presentie* (2018) op zoek naar de vraag hoe de ervaringen van diaconen en diaconale vrijwilligers bijdragen aan hun geloofsleven en hoe zij datgene wat zij in hun diaconale werk leren aan anderen overdragen. Ook de special van *Handelingen* ‘Geloven in diaconaat’ (2020), samengesteld door Meijers en Tromp, ging op zoek naar het eigene van diaconaat. Zij beschouwen diaconaat niet alleen als een praktijk, maar ook als een perspectief,

dat ‘de wereld om ons heen beziet vanuit ervaringen van mensen in de marge met het oog op Gods vrede en gerechtigheid’ (p. 3).

Liturgie en diaconaat

Deze tendens om diaconaat voluit theologisch te definiëren gaat gepaard met nieuwe aandacht voor de nauwe band van diaconie met liturgie, met name met het avondmaal of de eucharistie. Gerard Rouwhorst en Louis van Tongeren redigeerden in 2019 de bundel *Vieren en delen*, waarin de relatie tussen liturgie en diaconaat vanuit verschillende perspectieven wordt belicht. Zo schreef Anje de Heer een bijdrage over diaconale aspecten van liturgie en liturgische muziek en bespraken Jonathan Pater en Guus Timmerman *De tafel van de Heer* vanuit diaconaal perspectief. Ondergetekende publiceerde onder meer in het internationale tijdschrift *Diaconia* artikelen over de relatie tussen avondmaal en diaconaat, waarin ze de maaltijd als een grondvorm van diaconaat beschreef, die kerk en wereld bijeenhoudt. In de bundel *Rond de tafel* (Klomp, Smit & Speckmann 2018) komen eveneens verschillende diaconale aspecten van eucharistie en avondmaal aan bod, al werden ze daar nog niet expliciet vanuit de diaconiewetenschap bereflecteerd.

Maaltijden

Deze aandacht voor theologische en liturgische verbindingen in diaconaat kan de indruk wekken dat er sprake is van een ‘verkerkelijkheid’ van de diaconiewetenschap. Hoewel diaconaat uitdrukkelijk als een dimensie van kerk-zijn wordt omschreven, blijft het diaconale werkveld uitdrukkelijk de gehele wereld omvatten. Juist

< René Rosmolen, *Tafel van delen*

de aandacht voor het belang van maaltijden vanuit een eucharistische visie op diaconaat vraagt om betrokkenheid bij urgente heden-daagse vraagstukken.

Een voorbeeld hiervan is het onderzoek dat de PThU uitvoerde in opdracht van Haella Stichting en Stichting RCOAK naar een maaltijdproject van internationale kerken en de Lutherse Diaconie in Amsterdam Zuidoost. Als gevolg van de Covid-19-maatregelen besloten de initiatiefnemers om te schakelen naar het bezorgen van maaltijden. Het onderzoek liet zien dat het aanbieden van deze noodhulp structurele nood en onrecht onthulde. Ook kwam er een spanning aan het licht tussen de intentie van fondsen om voor beperkte tijd noodsteun te verlenen en het verlangen van de betrokkenen om langdurig steun te bieden, omdat dit de bedding vormt voor het aangaan van betekenisvolle relaties.

De aandacht voor maaltijden beperkt zich niet tot het diaconale veld. De tijdschriften *TussenRuimte* en *Schrift* gaven beide in 2020 een themanummer uit over maaltijden. Ook internationaal groeit de aandacht voor thema's als voedsel, maaltijden en eucharistie. Twee voorbeelden: in het boek *Broken Bodies and Redemptive Tables*, waarin in 2020 opstellen van Zuid-Afrikaanse theologen uit Stellenbosch bijeengebracht werden, wordt de verbinding gelegd tussen de Tafel van de Heer en uiteenlopende thema's als landclaims, Ubuntu en theater. De Amerikaanse rooms-katholieke theoloog en ecooloog Norman Wirzba oogstte veel lof met zijn boek *Food and Faith. A Theology of Eating* (tweede, herziene editie 2019).

De aandacht voor de betekenis van maaltij-

den richt zich vaak op de tafelgemeenschap en een in diaconaal Europa sterk opkomende term als convivialiteit, maar laat zich ook verbinden met thema's als honger, uitsluiting en ongelijkheid, stedelijke vraagstukken rond woningnood en gentrificatie, voedselkwaliteit, biodiversiteit en klimaatvraagstukken.

Vreemd en thuis

Een van de belangrijkste diaconale gebeurtenissen van de afgelopen vijf jaar is ongetwijfeld het kerkasiel in de Bethelkapel in Den Haag, waar van oktober 2018 tot januari 2019 een met uitzetting bedreigde familie door middel van een non-stop viering bescherming geboden werd. Hoewel de reflectie over de betekenis van deze gebeurtenissen nog in volle gang is (enkele publicaties zijn in voorbereiding), kan wel gezegd worden dat dit kerkasiel het diaconaat voor veel mensen in kerk en samenleving zichtbaar gemaakt heeft gemaakt. Rond de duizend voorgangers uit de hele breedte van de kerk namen deel aan het kerkasiel en gaven op die manier de betrokkenheid van kerken bij vluchtelingen en ongedocumenteerde vreemdelingen vorm. Hier werd door velen de kern van kerk-zijn ervaren, aldus het door de organisatie uitgegeven boek *Dat wonderlijke kerkasiel* (2020). De vraag naar het eigene van het diaconaat werd hier beantwoord door een liturgische en politieke betrokkenheid bij een zeer kwetsbare groep in onze samenleving.

Dat migratie en de bijbehorende vragen rond vreemd-zijn en thuis-zijn, in- en uitsluiting, en racisme en slavernij de komende jaren een belangrijk thema zal blijven, bleek ook uit het project en het gelijknamige boek *Zeven wegen*

(2021), dat gewijd is aan de zeven werken van barmhartigheid. Het nog lopende project startte met een symposium over het vierde werk: ‘de vreemdelingen ontvangen’. De Raad van Kerken en diverse diaconale organisaties, in het bijzonder Stek, dat het kerkasiel coördineerde, geven de komende tijd aandacht aan dit onderwerp.

Hoewel laatstgenoemde publicaties en activiteiten niet afkomstig zijn uit de academische wereld – al namen er academici aan deel – vermeld ik ze wel, omdat ze onderstrepen dat diaconiewetenschap niet kan bestaan zonder betrokkenheid op diaconale praktijken; zij vormen de bronnen voor iedere diaconale theologie, zoals de handboeken al stelden. Het thema migratie maakt bovendien duidelijk dat diaconiewetenschap in haar kern een interdisciplinaire wetenschap is, die zich niet kan ontwikkelen zonder samenwerking met theologische en niet-theologische disciplines als missiologie, crossculturele theologie, sociologie, enzovoort.

Inclusie

De coronacrisis was aanleiding voor de PThU om een onderzoek te doen naar diaconaal werk tijdens twee lockdown-periodes. De twee rapporten die hierover in 2021 zijn uitgebracht (Tromp & Meijers 2021), zorgden niet alleen voor een hernieuwde discussie over de relatie tussen diaconale organisaties en plaatselijke diaconieën, maar toonden ook dat in crisis-situaties structurele uitsluiting zichtbaar wordt; kwetsbare groepen als ongedocumenteerden, arbeidsmigranten en sekswerkers werden het hardst getroffen. Om een sterke gezamenlijke lobby naar de overheid en de kerken te kunnen voeren, is er meer uitwisseling en samenwer-

king tussen diaconale organisaties nodig.

Thijs Tromp (2020) betoogde bij zijn inauguratie als hoogleraar dat de kerk, die zelf steeds meer in de marge van de samenleving terechtkomt, de marge juist moet omarmen en zich in dié marge moet begeven waar die mensen te vinden zijn die in onze samenleving gemarginaliseerd worden. Hij pleitte voor diaconaat als inclusieve praktijk, die een gespannen verhouding heeft met de ‘participatiesamenleving’, die wel samenzijn suggereert, maar die door de regels en de organisatie van het sociale werk steeds ook uitsluiting produceert. Volgens Tromp is het de opdracht van een diaconale kerk om diaconaat niet langer binnen een subject-object-relatie te verstaan, waarbij ontvangers van hulp afhankelijk zijn van gevers, maar om zich te voegen in marginale gemeenschappen en daar bij te dragen aan het ontstaan van plekken waar betekenisvolle ontmoetingen kunnen plaatsvinden. Aan zijn leerstoel is sinds 2021 de Onderzoeksplaats Sociale Inclusie en Levensbeschouwing van Mensen met een Verstandelijke Beperking verbonden, waarin Tromp samen met André Mulder de bijdrage van geloofsgemeenschappen aan sociale inclusie van mensen met een verstandelijke beperking onderzoekt (Mulder & Tromp 2021).

Voor de reflectie op subject-object-relaties in diaconaat is een kritische analyse van het verleden van groot belang. Ik noem twee waardevolle studies op dit terrein. George Hooijer onderzocht in zijn proefschrift *Geen beter renten* (VU 2019) in hoeverre het diaconale werk tussen 1600 en 1800 gestuurd werd door de belofte van hemelrente. Hij vat dergelijke beloftes op als een aansporing voor mensen om

te geven zoals ook vandaag degene die aan een goede-doelen-loterij geeft, kans heeft daarvoor iets terug te krijgen. Het tweede boek is *Paters van de sociale actie* (2019) van Erik Sengers, die als godsdienstsocioloog en kerkhistoricus aan de Universiteit van Tilburg de praktijk van *caritas* onderzoekt (het rooms-katholieke equivalent van wat protestanten doorgaans diaconaat noemen). Dit boek geeft een beeld van de betrokkenheid van vier paters in de periode 1895-1940 aan de verbetering van de sociale omstandigheden in Nederland. Hun invloedrijke ideeën over de ordening van de economie in een tijd vol sociale spanningen onderstrepen het belang van aandacht van diaconaat voor de economische en sociale structuren van onze samenleving.

Nieuwe handboeken

Het ziet er niet naar uit dat er in Nederland nieuwe handboeken zullen verschijnen zoals die van het bovengenoemde oecumenische team. Het belang van deze handboeken voor academisch onderwijs is helaas beperkt gebleken, omdat dit steeds vaker Engelstalig is door deelname van internationale studenten. Daarom wil ik hier ten slotte wijzen op het verschijnen van twee Engelstalige diaconale handboeken.

Diaconiewetenschap is in de Scandinavische landen goed ontwikkeld, wat leidt tot een voortdurende stroom aan diaconale publicaties uit het Noorden. In 2019 verscheen *The Diaconal Church* onder redactie van Stephanie Dietrich en anderen. Net als haar vorige bundel uit 2014, *Diakonia as Christian Social Practice*, kan dit boek worden opgevat als een diaconaal handboek. *The Diaconal Church* richt zich op

vragen rond diaconaat en ecclesiologie en past daarmee in de West-Europese trend om vanwege de toenemende ontkerkelijking de vraag naar de verbinding van kerk en diaconaat op de agenda te zetten. Het artikel van de oecumenische diaconale theoloog Kjell Nordstokke (ook van VID University) zet met de veelzeggende titel *Diakonia as Mark of the Church* de toon in deze bundel, waar diaconaat als een onmisbaar deel van de identiteit van de kerk wordt opgevat.

Het nieuwste én meteen ook het dikste diaconale handboek is nog maar net verschenen: het *International Handbook on Ecumenical Diakonia* (2021). Deze ruim zeventienhonderd pagina's tellende pil is opgebouwd in vier delen. Het eerste deel gaat over diaconale theologieën, het tweede beschrijft diaconale concepten en ontwikkelingen in de verschillende regio's van de wereld, het derde bevat trends en nieuwe thema's en het vierde gaat in op modellen en methoden om diaconale competenties op te bouwen. De lijst van auteurs is lang en bestrijkt alle continenten. De belangrijkste principes van de redactie waren intercontextuele diversiteit, inclusiviteit met betrekking tot de terminologie en denominationale openheid. Deze uitgangspunten hebben een boek opgeleverd dat een *Fundgrube* is voor diaconale concepten, theorieën en praktijken. De grote diversiteit in dit handboek maakt in één opslag duidelijk hoe moeilijk het is om het vakgebied diaconaat af te bakenen. Het verbindt het hart van de kerk met de einden der aarde en moet daarom niet zozeer als een specifieke praktijk worden verstaan, maar veeleer als een benadering van en een perspectief op kerk en wereld.

Literatuur

- Ampony, G., e.a. (ed.) (2021). *International Handbook on Ecumenical Diakonia. Contextual Theologies and Practices of Diakonia and Christian Social Services – Resources for Study and Intercultural Learning*. Oxford: Regnum Handbooks.
- Crijns, H., e.a. (red.) (2018). *Diaconaal doen doordacht. Handboek Diaconiewetenschap*. Utrecht: Kok.
- Dietrich, S., e.a. (ed.) (2019). *The Diaconal Church*. Oxford: Regnum Books (Studies in Mission).
- Hooijer, G. (2019). '... Geen beter renten'. *Een studie naar de functie van het begrip hemelrente in opschriften in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden tussen 1600 en 1800*. Groningen: Netzdruk.
- Hoogenkamp, R. & Wattel, R. (2021). *Zeven wegen. De kunst van barmhartigheid*. Culemborg: De Roos van Culemborg/Buijten & Schipperheijn.
- Klomp, M., Smit, P.-B. & Speckmann, I. (red.) (2018). *Rond de tafel. Maaltijd vieren in liturgische contexten*. Abdij van Berne: Berne Media.
- Meiden, W. van der & Stegeman, D. (red.) (2020). *Dat wonderlijke kerkasiel. De non-stop viering in de Haagse Bethelkapel*. Middelburg: Skandalon.
- Meijers, E. & Tromp, Th. (red.) (2020). *Geloven in diaconaat*, special *Handelingen* 47, 2.
- Meijers, E. (2019). Come and Eat: Table Fellowship as a Fundamental Form of Diakonia. *Diaconia. Journal for the Study of Christian Social Practice*, Vol. 10, 1, 85-111. <https://doi.org/10.13109/diac.2019.10.1.85>
- Montfoort, T. van (2019). *Groene theologie*. Middelburg: Skandalon.
- Mulder, A. & Tromp, Th. (2021). Geloofsgemeenschappen en sociale inclusie van mensen met een verstandelijke beperking. *Handelingen* 48, 1 (2021) pp. 65-73.
- Roor, B. (2018). *Heilzame presentie. Diaconale betrokkenheid als leeromgeving voor protestantse kerken*. Utrecht: Boekencentrum Academic.
- Rouwhorst, G. & Tongeren, L. van (red.) (2019). *Vieren en delen. De verhouding tussen liturgie en diaconie*. Abdij van Berne: Berne Media.
- Sengers, E. (2019). *Paters van de sociale actie. De Abdij van Berne en de sociale kwestie 1895-1940*. Abdij van Berne: Berne Media.
- Tromp, Th. (2020). *Kerk in de marge. Het diaconaat als inclusieve praktijk*. Inaugurale rede bij aanvaarding van de leerstoel diaconaat aan de PThU. <https://www.pthu.nl/media/downloads/oratie-thijs-tromp-uitgesproken-versie.pdf>
- Vosloo, R., Mahokoto S. & Havenga, M.J. (ed.) (2020). *Broken Bodies and Redemptive Tables. The Lord's Supper and its theological, historical and socio-political dimensions*. Wellington: Biblecor.
- Wirzbah, N. (2019). *Food and Faith. A Theology of Eating*. Cambridge University Press.

Onderzoeksrapporten

- Ham, K. van der & Hekman-Klapwijk, M. van (2021). *Food in Times of Crisis. A Practical Theological Study on Emergency Relief Provided by Churches in Amsterdam Zuid-Oost during the Covid-19 Pandemic*. <https://www.pthu.nl/media/downloads/pthu-research-report-food-in-times-of-crisis-final.pdf>
- Meijers, E. & Tromp, Th. (2020). *Diaconaal werk in de eerste vier maanden van de Coronacrisis*. <https://netwerkdak.nl/wp-content/uploads/2021/02/Diaconaal-werk-in-de-eerste-4-maanden-van-de-Coronacrisis.pdf>
- Meijers, E. & Tromp, Th. (2021). *Diaconaal werk tijdens de tweede Coronagolf*. <https://netwerkdak.nl/wp-content/uploads/2021/06/Diaconaal-werk-tijdens-de-tweede-Coronagolf.pdf>

Erica (dr. P.E.M.) Meijers is docent en onderzoeker Diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit.
E.p.e.m.meijers@pthu.nl